

1

Atunci și acum

Era cunoscută sub denumirea de „A Treia Cale.“
Expresia provine din perioada creștinismului timpuriu. Din cunoștințele mele, ea a fost folosită pentru prima dată într-o scri-soare din secolul al doilea adresată unui demnitar roman pe nume Diognet¹. Autorul scrisorii—nu i se cunoaște numele sau identitatea—încerca să explice acestui nobil roman natura distinctă a creștinismului. El îl aprecia pe Diognet pentru interesul lui și îl asigura că va face tot ce-i stă în putință ca să-i răspundă la întrebările legate de creștinism. Apoi vorbește despre mișcarea creștină denumind-o o „nouă rasă“ sau o „a treia rasă“, sintagme în locul cărora eu am decis să o folosesc pe cea de „A Treia Cale.“

Cuvântul grecesc folosit de autor—*genos*—este dificil de tradus. El poate fi redat ca „rasă“, „seminție“, „clan“, „spiță“, „familie“, „viață“ sau chiar „popor.“ Termenul acesta implică o legătură strânsă de rudenie, un sentiment de apartenență la o națiune sau la o comunitate ai cărei membri trăiesc într-un mod aparte, cum au observat Diognet și alți demnitari romani că se întâmpla în cazul creștinilor. Mișcarea creștină dădea naștere unei noi comunități de oameni care își afirmau credința într-un Dumnezeu nou, căruia ei Îi dedicau întreaga lor viață.

Am ales expresia „A Treia Cale“ din două motive: în primul rând, pentru că mi se pare mai puțin controversată decât „rasă“ sau „clan“ sau „seminție“ și, în al doilea rând, fiindcă la început creștinii erau cunoscuți drept adepți ai „Căii.“ Traducerea aceasta se potrivește perfect, însă numai

dacă îi atribuim un înțeles mai larg, nu strict acela de asimilare a unui stil nou de viață, care azi e la modă și mâine va fi dat uitării.² Mișcarea creștină timpurie nu a fost nici pe departe așa ceva.

Diognet era la curent cu denumirea respectivă, ceea ce înseamnă că ea a fost născocită chiar de romani, pentru a diferenția cele trei categorii religioase din vremea aceea: romanii, evreii și creștinii. Autorul scrisorii îl avertiza pe Diognet că va fi surprins de ceea ce avea să-i spună. Îl îndemna să renunțe la toate vechile prejudecăți legate de religie. „Trebuie să-ți cureți mintea cu totul, ca și când ai fi alt om, căci, așa cum recunoști tu însuși, vei auzi niște lucruri cum n-ai mai auzit până acum.”³

Desigur, ca să existe o a treia cale trebuie să fi existat înainte o primă și mai apoi o a doua cale. Prima cale, cum probabil știa și Diognet, era calea romană, care pune în centru religia greco-romană și care era cea mai răspândită și mai cunoscută dintre toate cele trei. Viața socială și cea religioasă erau practic inseparabile în lumea romană. Funcționarii publici răspundeau și de aspectele religioase ale comunității, inclusiv de întreținerea templelor și de desfășurarea diverselor ritualuri religioase. Oamenii se închinau și aduceau jertfe zeilor; mergeau în pelerinaj la temple, la altare și la monumente; luau parte la serbări și ceremonii păgâne; aveau idoli acasă, în altarul familiei; cochetau cu misticismul și, uneori, deveneau membri ai unor grupări oculte. Dar, mai presus de toate, îi jurau credință împăratului, care era socotit drept zeu. Făceau toate aceste ritualuri și încă multe altele ca să asigure prosperitatea Romei și a lor înșiși, în egală măsură.⁴

Sistemul religios al Romei era cu precădere unul mercantil.* Romanii își cinsteau zeii și zeițele și se așteptau ca aceștia să le răspundă cu aceeași monedă. Religia lor se baza mai mult pe respectarea unor ritualuri decât pe credințe doctrinare și moralitate. Închinarea la zei se presupunea să aducă beneficii, mai ales imperiului. Roma era un imperiu tolerant, pluralist și sincretic.** Avea o capacitate uimitoare de a absorbi noile religii în propriul panteon***, pornind de la premisa că adepții acestora, indiferent de crezurile și de modul lor de viață, aveau să se supună Romei și să-i jure credință

* Mercantil – care se preocupă în mod exagerat de câștigul material, bazat pe interese materiale (n.tr.)

** Sincretism – reunire a unor elemente eterogene aparținând unor doctrine filosofice diferite sau unor religii diferite (n.tr.)

*** Panteon – totalitate a divinităților unei religii politeiste (n.tr.)

împăratului, care era considerat de sorginte divină. Prin urmare, Roma era profund ostilă religiilor care impuneau dedicarea totală unui singur Dumnezeu și unui singur mod de viață. Majoritatea religiilor de acest fel, și mai cu seamă creștinismul, erau socotite de la bun început antiromane.

În concluzie, religia Romei era însăși Roma.

A doua cale era cea iudaică. Roma respecta iudaismul pentru că era o religie veche, care traversase secolele. Evreii supraviețuiau de mai bine de o mie de ani și, în ciuda oprimării, se răspândiseră în întreg Imperiul Roman și chiar și dincolo de hotarele lui. Din acest motiv, evreii erau chiar favorizați în Roma. De pildă, autoritățile romane nu le pretindeau evreilor să se închine zeilor romani (prin jertfele din temple) și nici să intre în rândurile armatei; în plus, romanii considerau și foloseau unele sinagogi drept centre civice, ceea ce însemna că iudaismul era în slujba publică, chiar dacă la un nivel modest. Evreii erau mult mai bine integrați în societatea romană decât ar părea la prima vedere.

Totuși, existau motive pentru care iudaismul era considerat a doua cale, distinctă de prima. Evreii venerau un singur Dumnezeu, pe Iehova, căruia îi erau devotați întru totul; totodată respectau un set precis de legi morale și religioase și refuzau să participe la ritualurile și sărbătorile păgâne. Ei aveau un mod de viață care îi făcea diferiți de restul societății. Din întreaga religie iudaică, ritualul circumciziei era singurul element care îi împiedica pe romani să se convertească la aceasta. Legile cușer impuneau ca evreii să aibă propriile lor prăvălii, codul lor vestimentar îi făcea să iasă în evidență și jurământul lor de a se căsători doar între ei îi ferea de asimilarea romană. Din pricina acestei izolări sociale, romanilor le era ușor să-i identifice pe evrei, care astfel nu mai reprezentau o amenințare și puteau fi supravegheați fără prea mari bătaii de cap, la fel cum se întâmplă în cazul microbiștilor ce se recunosc între ei datorită echipamentelor distincte ale echipelor rivale.

Așadar, deși respectați de romani și bine integrați în societatea romană, evreii erau îndeajuns de diferiți încât să fie clasificați drept a doua cale.

Și apoi mai era creștinismul, A Treia Cale. Aparent, creștinii trăiau la fel ca restul populației. Vorbeau limba locului, trăiau în sânul comunităților locale, purtau veșmintele specifice locului și se hrăneau la fel ca cei din jur, se aprovizionau din piețele locale și se conformau obiceiurilor comunității autohtone. „Căci creștinii nu se deosebesc de restul oamenilor nici prin locurile în care locuiesc, nici prin limbă sau obiceiuri. Nu locuiesc

în așezări separate; nu vorbesc o limbă diferită; nu duc un alt fel de viață decât ceilalți.”⁵ La o primă vedere, creștinii păreau să fie absorbiți cu totul în sânul societății romane.

În realitate însă, și ei erau diferiți, căci practicau nu doar o religie diferită, ci aveau și un alt mod de viață—unul cu totul nou. „Ei locuiesc în ținuturile lor, dar ca niște străini. Au aceleași drepturi și obligații precum restul cetățenilor, dar îndură toate greutățile ca niște venetici. Orice ținut străin le este patrie, și orice patrie le este ca un ținut străin.” Creștinii se comportau ca o enclavă etnică, erau asimilați din punct de vedere cultural, dar în același timp diferiți de populația autohtonă. „Și totuși, deși locuiesc în orașe grecești și în alte orașe păgâne, după cum le este dat, unde respectă obiceiurile locului în ce privește îmbrăcămintea și hrana, ei păstrează cu sfințenie principiile aparte ale propriei comunități.” Creștinii reprezentau o nouă rasă de oameni—de aici denumirea de A Treia Cale. Romei nu-i era ușor să supravegheze și să controleze această comunitate.⁶

Dar ce-i făcea pe creștini diferiți de restul oamenilor? Ce era această A Treia Cale?

Creștinii credeau în existența unei împărății mai înalte, conduse de însuși Dumnezeu. Era vorba de o împărăție spirituală—care *nu* aparținea acestei lumi și care, infinit superioară acesteia, avea rolul de a răscumpăra lumea aceasta în cadrul căreia opera ca o forță supremă a binelui veșnic. Departe de a fi niște „venetici“, creștinii se vedeau drept „rezidenți temporari“ ai acestei lumi, membri ai comunității umane universale, în speță ai societății romane. Ei credeau că împărăția lui Dumnezeu, deși transcende lumea înconjurătoare, are influență asupra acesteia și, într-o bună zi, o va asimila și pe aceasta, la fel cum soarele, atunci când răsare la orizont, acoperă lumina lunii și a stelelor.

Primii creștini mărturiseau că această împărăție este ascunsă vederii fizice și poate fi percepută doar prin ochii credinței, dar credința se naște și se hrănește prin implicarea directă a lui Dumnezeu în istoria omenirii, o istorie care își va atinge punctul culminant în momentul revenirii lui Isus. Ceea ce este ascuns acum va fi dezvăluit cândva în chip glorios, iar Dumnezeu va domni asupra întregii creații, cu milă și dreptate. A Treia Cale era asemenea unei mișcări de rezistență, în egală măsură pașnică și subversivă, un martor de nădejde al instaurării împărăției lui Dumnezeu. Însă în loc să adopte o strategie violentă, revoluționară, așa cum făceau zeloții, de pildă, creștinii se integrau în societate ca mesageri ai împărăției.

Ei năzuiau la o cale diferită, calea lui Isus. Se rugau pentru împărat, dar refuzau să i se închine.

Centralitatea lui Isus

În mod surprinzător, în centrul acestei viziuni a împărăției se afla Isus. Spun surprinzător pentru că El nu era ceea ce s-ar fi așteptat oamenii să fie—nici evreii, nici romanii. Așa cum afirma autorul scrisorii adresate lui Diognet, oamenii vor—și uneori își făuresc singuri—dumnezei modelați după propriul chip, dumnezei care să le aprobe idolii și idolatria, să le mascheze egoismul, dumnezei care să slujească intereselor celor puternici, care să guverneze cu mână de fier; nu vor nicidecum dumnezei care să iubească—și în niciun caz care să-i iubească pe cei săraci și neajutorați. Însă Dumnezeu primilor creștini nu se conforma acestui tipar, căci El s-a dezvoltat pe Sine prin Isus Hristos—nu printr-un mare înțelept precum Socrate, nu printr-un viteaz precum Hercule, nu printr-un lider puternic precum Augustus, nu printr-un comandant militar de talia lui Alexandru cel Mare și nici măcar prin Mesia, dacă ar fi să ne luăm după afirmațiile și concepțiile lui Simon Bar Kohba*.

În loc de asta, Isus era un personaj smerit, absurd, care se născuse într-un grajd și fusese răstignit pe cruce. Nimeni nu s-ar fi așteptat la o apariție divină (sau „întrupare“) de felul acesta. Și de ce ar fi făcut-o? După cum spune Pavel, atât grecii cât și evreii considerau că Dumnezeu este, prin definiție, mai presus de orice om de pe pământ, fie el oricât de mare, de puternic și de înțelept. Prin urmare, întruparea i-a surprins pe toți, fiindcă se abătea flagrant de la tiparul prefigurat. „Căci nebunia lui Dumnezeu este mai înțeleaptă decât oamenii; și slăbiciunea lui Dumnezeu este mai tare decât oamenii“ (1 Corinteni 1:25).

Creștinii se străduiau din răsuferință să trăiască după învățăturile Domnului lor, Isus. Voiau să-și ghideze viața după a Lui, care era adevărata cale. Isus întruropa adevărata cale tocmai pentru că El era prima și singura cale spre viața adevărată. Disciplina creștinilor era rezultatul devotamentului lor față de Isus, ca Domn și Mântuitor. Isus era centrul și esența Celei de-a Treia Căi—Dumnezeu în trup de om, Împărăția Cerului într-o persoană.

* Simon Bar Kohba – fost conducător evreu, cunoscut mai ales pentru Revolta lui Bar Kohba, mișcare insurgentă din anul 132 d.Hr., punct culminant în războaiele evreilor împotriva ocupației Imperiului Roman (n.tr.)

Timp de aproximativ 250 de ani, creștinii primelor secole s-au confruntat cu o provocare inimaginabilă: aceea de a sluji ca martori ai Împărăției Cerului pe fondul expansiunii masive a Imperiului Roman și, ulterior, și în afara hotarelor acestuia, deseori fiind socotiți niște ciudați—sau de-a dreptul dușmani în anumite împrejurări. Când creștinismul a început să se extindă în zona mediteraneeană, reacțiile Romei față de această mișcare s-au schimbat. La început, Roma nu i-a dat prea mare atenție, mulțumindu-se să-i critice așa-zisele ciudațenii (de multe ori greșit înțelese, și amplificate din necunoaștință de cauză). Treptat s-a instalat o atitudine ostilă, de opoziție, ajungându-se la felurite persecuții locale sau regionale. Apoi reacțiile au devenit extrem de violente, asemenea unui țipăt asurzitor menit să acopere susurul proaspăt al creștinismului. Într-un final, noua credință a fost acceptată în Imperiu, fapt ce a condus la transformarea atât a Romei, cât și a bisericii.

Cum se poate explica succesul acestei mișcări, în ciuda opresiunilor și persecuțiilor la care a fost supusă?

Creștinii erau nevoiți să-și păzească puritatea mesajului fără însă a se izola de restul comunității și, în egală măsură, fără a se lăsa asimilați de aceasta, ceea ce presupunea formarea de ucenici și credincioși autentici, capabili să ajute la supraviețuirea și chiar la dezvoltarea mișcării creștine în acel context. Romanii nici nu i-ar fi băgat în seamă pe creștini dacă aceștia ar fi fost oarecum izolați și, pe de altă parte, i-ar fi asimilat cu totul dacă s-ar fi arătat prea „servili.”⁸ Însă nu fost cazul niciuneia dintre aceste două ipoteze.

Prin urmare, mișcarea „A Treia Cale” a crescut în mod treptat, chiar dacă neuniform, vreme de 250 de ani, sub ochiul vigilent și uneori ostil al Romei. Ne este imposibil să dăm cifre exacte, dar putem afirma că în jurul anului 40 d.Hr. creștinii numărau circa cinci mii de oameni, și au crescut la cinci milioane până în anul 300 d.Hr., închinându-se în aproximativ șazeci și cinci de mii de biserici-de-casă*, de diferite mărimi.⁹ S-ar zice că o creștere atât de impresionantă presupune o oarecare susținere din partea statului și anumite privilegii sociale. Cu toate acestea, pe vremea aceea creștinii se bucurau de foarte puține din avantajele pe care creștinii de azi le au și pe care aceștia nu pun prea mare preț, cel puțin în țările

* Biserică-de-casă – termen neoficial care desemnează un grup de creștini care se întâlnesc în mod regulat sau spontan într-o locuință sau în alte spații care nu sunt în mod obișnuit văzute ca potrivite pentru „servicii divine” (n.tr.)

occidentale. Nu aveau la dispoziție clădiri impunătoare (așa cum avem noi azi), nu-și puteau trimite copiii la școli creștine, nu aveau vizibilitate și putere socială și nu-și puteau „încorda mușchii“ pe plan politic. Mișcarea creștină reprezenta un mod nou și diferit de a-L cunoaște pe Dumnezeu și de a trăi în lume. De fapt, era un mod atât de inedit și de deosebit, încât a fost nevoie de un întreg proces de formare pentru a-i face pe oameni să treacă, în mod asumat, de la religia greco-romană sau iudaism la credința creștină. Acesta a fost principalul motiv pentru care mișcarea s-a bucurat de un asemenea succes. Procesul respectiv, după cum vom vedea, a ajutat mișcarea să se adapteze la multe contexte culturale diferite fără să-și piardă esența și identitatea.¹⁰

Lumea creștină

Odată cu suirea lui Constantin pe tronul Imperiului Roman în anul 312, statutul creștinilor s-a schimbat pentru totdeauna. Constantin a demarat un proces de lungă durată care a condus, mai întâi, la legalizarea creștinismului în Imperiul Roman; apoi, sub domnia împăratului Teodosie, la declararea creștinismului drept religia oficială a imperiului; și, în cele din urmă, în Evul Mediu, la supremația acestei religii *pe tot cuprinsul* imperiului. Acest fapt a influențat întreaga istorie și identitate a Europei și, mai târziu, și ale Americii de Nord. Desigur, a fost nevoie de sute de ani până să se ajungă în punctul acesta. De asemenea, procesul nu a fost niciodată unul complet, exhaustiv. Nu orice om din Evul Mediu era un creștin serios și sincer, nu toate instituțiile erau bune și drepte. Totuși, mișcarea creștină era suficient de amplă încât să se poată afirma că Occidentul devenise creștin și, probabil, așa va și rămâne.

Cu timpul, denumirea de „A Treia Cale“ s-a pierdut, pe măsură ce creștinismul a devenit singura cale—cu alte cuvinte, religia dominantă în țările occidentale. Răspândirea tot mai largă a creștinismului—devenit între timp o adevărată simbioză între biserică și stat, între religie și cultură—a făcut ca A Treia Cale să-și piardă relevanța. Nu mai era nevoie de ea, atâta vreme cât creștinismul, neavând niciun rival important, domina întreaga societate. Nu este de mirare deci că însăși denumirea respectivă a dispărut din memoria colectivă. A dispărut din cauză că nu mai era necesară. A existat totuși o excepție, la apariția mișcării monastice**, care a păstrat vie A Treia Cale, ca reacție la rolul dominant—și compromis,

** Monastic – mănăstiresc, specific călugărilor (n.tr.)